

STANISŁAW F. KOLBUSZEWSKI

NOTATKI NA MARGINESIE STUDIÓW
NAD HISTORIĄ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE *

Wojna 1939-1945, a także trudności z dotarciem do publikacji obcych są powodem, że wśród piśmiennictwa — dotyczącego historii Kościoła katolickiego w b. Inflantach Polskich oraz w b. Księstwie Kurlandzkim — cytowanego w monumentalnej monografii wydanej przez „Znak” nie znalazły się m. in. pozycje B. Breżgi (1943), J. Kleijntjenssa (1940-1941), V. Vonogsa (1944). Uwzględnienie danych z tych prac pozwala na przytoczenie pewnych uwag lub na uzupełnienie paru zagadnień sygnalizowanych w tytule.

1. Biblioteki klasztorne w Inflantach Polskich. Wśród rozpraw poświęconych bibliotekom klasztorным, a przytoczonych w *Kościele w Polsce. Wieki XVI-XVIII* (por. s. 682 nn., przypisy 17-24), nie jest ujęta praca B. Breżgi *Latgolas pagotne I. Daugavpils* 1943. W książce tej badacz, znany m. in. z lamów „Przeglądu Powszechnego” (1925)¹, na s. 24-36 zebrał wraz z materiałem statystycznym dane dotyczące historii bibliotek klasztornych w b. Inflantach Polskich². Ponadto

* *Kościół w Polsce. Wieki XVI-XVIII*. Pod red. Jerzego Kłoczowskiego. Kraków 1970.

¹ *Losy bibliotek jezuickich kolegów w Połocku i Witebsku*. „Przegląd Powszechny” (Kraków) 1925 nr 505.

² Biblioteki klasztorne w b. Inflantach Polskich (wg Breżgi):

Lp.	Klasztor	Strony	Dane z roku	Liczba vol.	Liczba vol. XVI-XVIII w.
1	Dyneburg (jezuici)	25 n.	1805	4 000	brak. dokł. danych
2	Posiń (dominikanie)	26	1799	607	—
3	Aglona (dominikanie)	27 nn.	1770	177	—
			1818	334	—
			1820	324	226
4	Ruszyzna (dominikanie)	32	1832	151	8
					z XVII w.
5	Wielona (bernardyni)	33	1832	463	—
6	Kraśław (misjonarze)	35	1815	1 500	—
			1835	521 (1)	429
7	Kraśław (ss. miłosierdzia)				
	zał. 1789 — zamknięty 1843	24		brak danych	

cytowane studium zawiera zestawienie dokumentów w archiwach rodzinnych, klasztornych, państwowych i innych na obszarze Latgalii, a wreszcie zbiór wiadomości o materiałach dotyczących historii całego obszaru łotewskiego, znalezionych w Polsce.

2. Rezydencja jezuitów w Mitawie i Schönbergu. Dane z pracy A. Chruszczewskiego (mapa nr 11) *Zakony męskie w Polsce XVII-XVIII w.* wymagają następującego uzupełnienia. Otóż, według *Fontes historiae Latviae Societatis Jesu*³ (s. 1), rezydencja jezuicka w Mitawie (dzis. Jelgava) istniała już w r. 1672, a jej pierwszym superiorem do r. 1710 był Pater E. Sturm SJ (1633-1710). Residentio Schönbergo-Mittaviensis, jako jedna jednostka organizacyjna, wspominana jest szereg razy: por. m. in. *Litterae Annuae* z r. 1715 (wg Kleijntjenss, jw. s. 68). Podział na rezydencję w Mitawie oraz na neorezydencję w Schönbergu nastąpił w r. 1759 (por. tamże s. 6, 116). Misja jezuicka w Schönbergu (dzis. Skaistkalne w okręgu Bauska) istniała dużo wcześniej. Od r. 1660 kościół w Schönbergu obsługiwali jezuici, którzy jednak rezydować tu poczęli dopiero od r. 1666, gdy za sprawą późniejszego senatora oraz kasztelana inflanckiego Władysława Franciszka de Karmel Berch została założona tu stała siedziba. Rok 1667 przyniósł na sejmie w Warszawie (28 V) zatwierdzenie praw jezuitów do kościoła, a także dóbr z nim związanych w Skaistkalne, wraz z prawem przebywania oraz prowadzenia działalności misyjnej na tamtejszym terenie⁴.

Według A. Chruszczewskiego natomiast, który opiera się na materiałach kartograficznych Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i innych danych (por. *Kościół w Polsce* s. 1108), datuje się powstanie obu klasztorów, tj. w Mitawie i Schönbergu, na lata 1701-1773 (por. Legenda mapy nr 11).

3. Rola zakonów w Inflantach Polskich w utrzymaniu języka polskiego. Wreszcie cytat następujący (*Kościół w Polsce* s. 635): „Rola zakonów [...] wśród łotewskiej [...] i estońskiej ludności Inflant w utrzymaniu, zachowaniu odrębności i rozwoju tamtejszych języków była niewątpliwie bardzo poważna. [...] Zagadnienie to domaga się jeszcze szerszych badań”.

Wydaje się, że w ten sposób wygląda ta sprawa od naszej strony, tj. w Polsce. Nie potrafię powiedzieć, jak problem ten rozwiązali uczeni estońscy. Z punktu widzenia strony łotewskiej sprawa jest oczywista.

³ Collegit J. Kleijntjenss. Pars I. Riga 1940; Pars II. Riga 1941; tyt. oryg. w języku łotewskim: *Latvijas vēstures avoti jezuitu ordena archivos*. Wyd. J. Kleijntjenss. P. I-II. *Latvijas Vēstures avoti III-IV*. Rīgā 1940-1941. Wyd. Latvijas Vēstures Instituta Apgādiens. Wznowione podobno wyd. fototypiczne w Holandii.

⁴ Por. *Origo Missionis Schönbergensis*. W: *Indagatio Veritatis*. [dokument] Ex Archivo Cath. Seminarii Rigensis — wg Kleijntjenss, jw. s. 116-119.

Została dostrzeżona już w czasie ostatniej wojny, w badaniach nad początkami piśmiennictwa łatgalskiego (tj. w byłych Inflantach Polskich). Por. V. Vonogs. *Latgalu rakstniecibas sōkumi*. W: *Rokstu krōjums Latgalu drukas aizliguma atcelšonas 40 godu atcerei*. Daugavpils 1944 s. 17-52. Vonogs, świetny znawca literatury religijnej i laickiej w Łatgalii, wydzielił w historii piśmiennictwa inflanckiego tzw. okres jezuicki (1582-1820). Prześledził następnie etapy ewolucji piśmiennictwa w Łatgalii uprawianego przez jezuitów w tej fazie. Naświetlił przede wszystkim znaczenie ks. Jana Łukaszewicza SJ (1699-1779) oraz jego łatgalskiej wersji *Evangelia toto anno* [...], wydanej w Wilnie w 1753 r., która legła u podstaw rozwoju języka literackiego na tym obszarze. W hierarchii pisarzy okresu jezuickiego wysoko postawił osobę ks. Michała Rotta SJ (1721-1785), rodem z Iłkukszty w Księstwie Kurlandzkim, a to przede wszystkim za jego działalność na polu literatury religijnej i laickiej w narzeczu inflanckim, za wkład w rozwój języka łotewskiego na tym obszarze oraz za jego pracę w dziedzinie kultury języka (zagadnienie doboru słownictwa, sprawy ulepszania pisowni itp.).

Również inni badacze „starożytności inflanckich” podjęli w swych studiach problem zachowania i rozwoju języka ze strony zakonów (sc. na obszarze byłych Inflant Polskich)⁵.

Ultimo, sed non infimo loco przypomnieć wypada, że również Z. Ivinskis (cytowany w *Kościół w Polsce. Wieki XVI-XVIII* s. 636 przyp. 30) podkreśla rolę jezuitów m. in. dla rozwoju jęz. łotewskiego. Stwierdzenia jego można teraz uzupełnić dalszym — a mianowicie, że rolę tę pełnili nie tylko jezuita (a także inne zgromadzenia zakonne), ale również księża świeccy, którzy przeszli przez jezuickie seminaria duchowne. W Ks. Kurlandii i Semigalii przykładem jest postać ks. Andrzeja Ludwika Jana Kleina (1700-1759), misjonarza w Livbērze w dobrach znanego konwertyty — „papieża kurlandzkiego” hr. Wilhelma Henryka de Lieven († 1756). Ks. Klein był uczniem kolegium jezuickiego w Reszlu (ok. 1710-1716), klerykiem Seminarium Pontificium w Braniewie (1717-1724) — prowadzonego również przez jezuitów, następnie przez 35 lat był misjonarzem, jako ksiądz świecki, w Kurlandii, gdzie przygotował przekład perykop niedzielnych i świątecznych oraz „pro Festis Sanctorum” na język łotewski (1736). W Poznaniu (1964) oraz w Rydze (1967) odnalezione zostały rękopisy tych perykop ex versione Andreae Klein, których znaczenia dla piśmiennictwa religijnego w języku łotewskim w XVIII w. oraz dla dziejów języka łotewskiego w tym czasie określić jednym tylko zdaniem nie można (por. *Andreas Kleins lettisches Perikopenmanuskript aus dem XVIII Jh.* Språkliga Bidrag (Lund.) Vol. 4:1964 nr 19 s. 65-95;

⁵ M. Bukšs. *Latgalu literatūras vēsture*. München 1957 i in.

Das Rigaer Exemplar der Perikopenübersetzung von Andreas Klein. Tamże vol. 5:1969 nr 25 s. 119-131). W rękę dane mi było mieć zarówno egzemplarz poznański, jak i ryski perykop A. Kleina; ten ostatni w roku 1967 w Rydze, jeszcze za sprawą Dainy Zemzare⁶.

NOTES EN MARGE DE RECHERCHES
SUR L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE EN POLOGNE

Résumé

L'auteur apporte une quantité de détails complémentaires par rapport à l'étude *L'Église en Pologne. XVI-XVIII-ème siècles* (Cracovie 1970). Le travail est fait à partir des documents, difficilement accessibles, en langue lettone.

---

⁶ Dr Daina Zemzare (1911-1971) z Instytutu Języka i Literatury Akademii Nauk Łotewskiej SSR w swoim czasie ułatwiła i umożliwiła piszącemu te słowa dostęp do unikalnych materiałów w języku łotewskim. Poniższe notatki wskutek tego są w ogromnej mierze jej zasługą.